

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і світової літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький

державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
ЕПІСТОЛЯРІЙ УЛАСА САМЧУКА ЯК ІНДИКАТОР

ЛІТЕРАТУРНОГО ПОБУТУ ЙОГО ЧАСУ

Анотація: Стаття присвячена дослідженню епістолярної спадщини Уласа Самчука в аспекті комунікативних стратегій майстра художнього слова і як характеристика його «поведінкового тексту». Автором зроблена спроба побачити зв'язок епістолярних творів Уласа Самчука з літературним побутом його часу. Висвітлюється науковий поділ критико-дослідницької продукції в сучасному для У.Самчука літературному процесі. На основі здійсненого аналізу кореспонденцій письменника, що уміщують різні критичні судження виокремлено листи письменника з уміщеною в них формою критичних виступів. Приділено уваги письменницькому автокоментарю.

Ключові слова: епістолярій, філософія життєтворчості, літературний побут, автокоментар.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя у вітчизняному літературознавстві дедалі частіше заходить мова про феномен письменницької критики, її специфіку, риси і жанри [1; 2; 4; 6; 8; 9]. І це, власне, закономірно, адже остання «являє собою своєрідні якості й форми, демонструє зразкові підходи, стилі викладу; усе це має важливе значення і для професіоналів жанру, і для його читачів» [12, с. 59].

На початку ХХ ст. в Україні домінувала непрофесійна письменницька критика, що, однак, не свідчила про повну відсутність зразків поєднання в одній і тій самій особистості обох видів діяльності. Скажімо, Ю.Шерех займався критичною діяльністю систематично і професійно, з повною мірою наукового підходу до явищ літературного процесу в той час, як У.Самчук, не нехтуючи цим заняттям повністю, звертався до нього лише принагідно.

Науковці умовно поділяють критико-дослідницьку продукцію в літературному процесі певного історичного періоду на «фахову і письменницьку (два крила одного організму)...» [4, с. 53]. Однак досі ще залишається дискусійним питання про термінологічне наповнення самого поняття «письменницька критика». На наш погляд, цілком слушним є включення в нього не лише виступів, безпосередньо присвячених поточному літературному процесу, а й матеріалів мемуарного (найперше щоденників та листування митців), історико-літературного і навіть теоретичного плану, оскільки і в них письменники ставлять перед собою завдання актуально-критичні, що стосуються сучасного літературного процесу.

Під час дослідження літературно-критичної діяльності письменників усе ширше застосовуються не лише критичні статті, а й фрагменти художніх творів, щоденники, листи, у яких ідеться про різноманітні літературні питання. Нетрадиційні форми письменницької критики так само, як і традиційні, не лише вміщують у собі оцінку літературних явищ, а й впливають на розвиток літературного процесу. Це дозволяє віднести листи, у яких наявні судження стосовно проблем художньої творчості, до письменницької критики. Таким чином, листи можна розглядати як особливу – епістолярну – форму письменницької критики.

Письменницьке листування дає підстави виділяти епістолярні оцінки й самооцінки художніх творів, літературно-мистецьких явищ як різновид письменницької літературно-критичної діяльності, зумовленої потребою осягнення сутності і своєрідності власної творчості, свого місця в літературному процесі [3]. Її специфічність багатогранна: листування фіксує народження й розгортання оцінки в судженнях, різні форми їх вияву і мовного оформлення, діалектику емоційно-образного й абстрактно-поняттєвого у висновках, у підсумкових оцінках, морально-етичну спрямованість і виваженість міркувань, адресованих людям, з якими адресанти перебували в різних стосунках, посідаючи відмінні світоглядно-ідеологічні позиції, маючи відмінні естетичні смаки [3, с. 122].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві на сьогодні немає узагальнюючих праць, у яких би комплексно досліджувалися кореспонденції митців художнього слова ХХ ст. з огляду на наявність у них форм літературно-художньої критики. Виняток становлять студії, зокрема, Л.Вашків [3], М.Коцюбинської [5], В.Кузьменка [6], Ж.Ляхової [7], Г.Мазохи [8], об'єктом уваги в яких стали критичні висловлювання М.Коцюбинського, О.Маковея, Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, В.Стефаника, В.Стуса, І.Світличного щодо того чи того явища в художній літературі. Останні привертають увагу, зокрема, як своєрідні, іноді несподівані тлумачення цих явищ і як особлива форма самовираження, і як спроба опосередковано через творчість інших авторів тлумачити власну творчість, свої естетичні позиції [8].

Метою праці є дослідження епістолярію Уласа Самчука як індикатора літературного побуту його часу. Реалізація означеної мети передбачає виконання таких **завдань**: з'ясувати теоретичні аспекти епістолярної письменницької критики; виявити особливості певних літературних дискусій членів МУРу в їхньому приватному листуванні; на основі конкретного текстуального матеріалу охарактеризувати творчі полеміки майстрів слова щодо шляхів розвитку української літератури на еміграції, виявити аспекти, що потребують подальшого з'ясування.

Виклад основного матеріалу. Не можна оминати увагою дослідження Л. Вашків [3], у якому розглядаються погляди вітчизняних письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. на роль та завдання літературної критики, висловлені в листах. Автор уперше здійснює спробу комплексного дослідження літературно-критичної спадщини українського письменства поміжів'я століть, визначає особливості культурно-історичної парадигми епістолярної критики.

Л.Вашків небезпідставно зазначає, що збільшення питомої ваги власне літературно-критичного елементу в листуванні письменників пояснюється несприятливими умовами для функціонування літератури та критики в суспільстві, у якому бракує спеціальної періодики, та й цензурними обмеженнями.

В.Кузьменко акцентує увагу на тому, що приватні листи письменників мають для історії літератури та літературної критики надзвичайно важливе значення, особливо тоді, коли вони доходять до нас в автографах, тобто без будь-яких виправлень, переробок, цензурного втручання. Тому вони найповніше доносять до нас світогляд і стиль авторів, їхню безпосередню участь у поточному процесі літературного життя [6, с. 137].

Слушним видається твердження Г.Мазохи, яка вважає, що специфіка епістолярної письменницької критики відзначається насамперед природою художнього бачення й мислення, якими володіє адресант. Мислення професійного критика, на переконання дослідниці, передбачає аналіз літературних явищ, їх всебічний розгляд. А письменник переважно охоплює емоційно-сміслову ядро твору, не розчленовуючи його критичним скальпелем аналізу. Через те рецепція майстра художнього слова має переважно цілісний характер [8, с. 175]. Варто відзначити, що важливість епістолярію особливо зростає, коли врахувати, що листування українських митців у тоталітарний період певною мірою надолужувало контрольовану «компетентними органами» свободу слова. І хоча з огляду на перлюстрацію кореспонденції зводилися до ділового мінімуму, та ще й часто-густо такого, що недоговорювався, письменницьке листування навіть у цій ситуації набуло першорядного значення, сприяло природному функціонуванню літературної критики.

Історики літератури не залишаються байдужими до літературно-критичних оцінок у листуванні представників старшого і молодого поколінь українських емігрантів. Чого варта, наприклад, епістолярна спадщина лише одного МУРу, заснованого в 1945 р. у Фюргі (Німеччина) – літературно-мистецького об'єднання української еміграції, головою якого був У.Самчук. МУР («Мистецький український рух») організував три з'їзди, кілька творчих конференцій і видав низку творів чільних письменників діаспори: І.Багряного, В.Барки, Д.Гуменної, Ю.Клена, Т.Осьмачки, Яра Славутича тощо. Або засноване У.Самчуком 1954 р. в Канаді «Об'єднання українських письменників «Слово», що охопило українську літературну еліту в діаспорі й видавало однойменний збірник їхніх творів. Але творити велику літературу навіть без

радянської цензури було не так вже і просто. Емігрантська маса не потребувала письменника. Уже в Канаді автор «Марії» зрозумів, що різні українські організації бажають бачити його «членом своєї парафії», та аж ніяк не письменником. Митця вітали на імпрезах і ювілеях, запрошували на різні урочистості, однак від цього не було легше. Гримасу долі живий класик побачив відразу ж після свого 60-річчя. Про це він написав Олегові Штулю: «Я мусив залишити свою письменницьку роботу і йти на чужу заради хліба насущного... Був ювілей, я дістав нагороди і багато слів, але ніяких засобів для життя. Я працюю на вечірній роботі прибиральником, це мене вичерпує, морально нівелює і абсолютно знеохочує до будь-якої роботи при письменницькому столі» [27].

Кореспонденції У.Самчука також уміщують різні критичні судження. На основі здійсненого аналізу маємо підстави виокремити такі листи письменника з уміщеною в них формою критичних виступів:

- кореспонденції, у яких спостерігаємо виклад письменником враження від прочитання того чи іншого художнього твору;
- листи, у яких митець передає думки інших про певні твори майстрів художнього слова;
- епістоли, де У.Самчук виявляє зацікавлення творчістю молодих письменників-початківців;
- листи, у яких майстер художнього слова порушує тему видання власних творів, влаштування відчитів тощо.

Не маємо сумніву в тому, що перший різновид означеної класифікації викликає найбільше зацікавлення, оскільки оцінки, висловлені в епістолярії, вагомі не лише за змістом, а ще й тим, що, не ставши оприлюдненим фактом літературної критики, справляли неабиякий вплив на авторів аналізованих творів. Враховуючи «системну природу спілкування», можемо стверджувати про дієвість такої літературної критики, адже вона сприяє літературному розвитку, що, у свою чергу, відбивалося на тогочасному літературному процесі.

До першої групи можемо віднести листи У.Самчука до І.Багряного. Автор кореспонденцій до колеги по перу створює його лаконічно-вербальний образ,

аналізує як окремі твори, так і всю значну за обсягом палітру його творчості загалом. Почасти ці аналітичні Самчукові студії відзначаються певною суперечністю авторських зауваг на різних етапах життєвого шляху. Подекуди в них відбувається переоцінка цінностей, зміна або більш активне підтвердження тієї чи іншої авторської аксіологічної настанови.

1950 р. виходить у світ твір І.Багряного «Сад Гетсиманський» – один із перших творів, що започаткував так звану «табірну прозу». Художньо змальовуючи протистояння людини тоталітарній системі, І.Багрянний розмірковує над проблемою помсти, яка є одвічним супутником боротьби між добром і злом. У.Самчук відразу ж ознайомився зі згаданим твором, про який написав у листі до І.Багряного від 5 грудня 1950 р.: «Ваша книга, коли брати цей жанр, належить цілком саме до літератури великої. Їй не може рівнятися ніякий «Нуль до безконечности» і має вона такі стилістичні і емоціональні кольори, що промостять їй шлях до класичної літератури світу. Але Ваша книга має одну кардинальну (на мою думку) хибу і це змушує мене турбувати Вас цим листом <...> Отже: Ваша книга не виправдує своєї назви, назви дуже зобов'язуючої і дуже прозорої. Я, повірте мені, розуміюся на цих справах і дуже старанно шукав у Вашій книзі саду Гетсиманського, але його не знайшов. Ніде і ніколи <...> А Ваша книга, що інше. То капітал. Процентами з нього житиме ім'я Ваше на довгі віки. І Ви можете дати таких книг не одну...» [13]. Моральний імператив – бути чесним і не лицемірити, незалежно від того чи ти товариш, чи колега по перу – стає найважливішим критерієм етичного виміру автора. У даному листі У. Самчук відверто, зі знанням справи вказав авторові «Тигроловів» на всі хиби та переваги роману.

У 1953 р. в Америці виходить друком роман «Рай» – перший прозовий твір Василя Барки (справжнє прізвище Очерет). Переславши рукопис згаданого твору Самчуку, автор «Раю» з нетерпінням чекав на авторитетну думку свого колеги по перу й незабаром отримав відповідь. У листі від 9 лютого 1953 р. Улас Самчук висловив свої враження про цей твір, із яких стає очевидна приналежність роману до елітарної літератури: «Добре! Дуже добре. Я тішуся, що появилася і в нас така книга і гратулюю Вам від душі і разом дякую, бо

знаю, скільки праці вона Вам коштувала – Вам, що звик до віршів» [14]. Окреме місце у листі займають критичні зауваги стосовно неналежного оформлення означеної книги, а саме: невідповідність брошурового паперу, журнальний розмір, вульгарність титульної сторінки тощо.

У 1959 р. О. Веретенченко запропонував У. Самчукові познайомитися із власним перекладом поеми Дж. Байрона «Мазепа». Свої судження з цього приводу письменник висловив у листі як літературний критик найвищої проби. «Дуже легкий, безпосередній стиль мови, добре передано ритми Байронового вірша. Одним словом – переклад чудовий!» (від 22.09.1959 р.) [16]. У.Самчук схвально оцінив переклад і навіть порадив Є. Маланюкові звернути увагу на нього.

Значна кількість українських поетів та прозаїків надсилали власні твори на ознайомлення У.Самчукові. Не стала винятком і В. Вовк – письменниця, літературознавець, перекладач, що так само, як і У. Самчук, проживала поза межами України. Художня спадщина поетеси неодноразово ставала предметом зацікавлення дослідників. Володіючи багатьма європейськими мовами, зокрема, англійською, французькою, німецькою, іспанською, португальською, а також латиною та старогрецькою, вона мала змогу широко ознайомитись із творами багатьох майстрів слова. У її доробку чільне місце посідають переклади українською мовою творів П. Клоделя і Р.Тагора, П. Неруди і С. Георге, Ф. Дюрренматта і Ш. Бодлера, Ф. Гарсія Лорки і квебекських поетів Канади. Описуючи в листі до авторки збірок «Юність» (1951, 1954), «Зоря провідна» (1955), «Елегії» (1956), «Чорні акації» (1961), «Мандаля» (1980), «Жіночі маски» (1993), роману «Духи і дервіші» (1956), оповідання «Святий гай» (1983), п'єси «Смішний святий» (1968) тощо переваги збірки «Вітражі», У.Самчук наголошує на її автентичності, оригінальності, допасованість до якої навряд чи вдасться знайти. «Сильна, соковита річ. Її можна б також назвати «Божі маріонетки» <...> Я оце читав німця Ганса Генну Джанна «Дас Гольцшіф», що своєю манерою трохи нагадує Вас» (із листа до В.Вовк від 30.12.1961 р.) [17].

Дуже часто своєрідною формою вираження критичних суджень стосовно творчості певного автора є висловлення згоди чи незгоди зі сторонньою

авторитетною думкою. Дана форма вираження вилилася в другому різновиді епістолярної літературної критики У.Самчука. Отже, наведемо приклад листа, у якому письменник ділиться думками інших майстрів художнього слова стосовно творчості адресата. «Оце недавно дзвонив до мене Василь Левицький і просив мене передати Вам привіти, як також просив, щоб Ви не вживали у Ваших гуморесках англо-українського жаргону. Я до його думки також цілком приєднуюсь. Не можемо вводити такої «моди» навіть, коли це стосується гумору. Англо-україн[ський] жаргон один із найвульгарніших і зовсім нам не притаманний. З того можуть пізніше виникнути поважні мовні ускладнення, а головне, шкода Вас, як автора, бо повірте мені – це не здобуде Вам права на літературу. Ви лише змарнуєте Ваші здібності. Пишіть, працюйте... З Вас вийде першокласний гуморист, але не коштом найдешевшим. Ви б могли дати гумористичний роман, щось більше. Маєте багато тем. У Америці гумор люблять <...> А всі ті Ваші «гуморески», що друкуються у «Свободі» далі «Свободи» не підуть <...> Навіть не треба йти слідами Стефаника, щодо місцевого діалекту. Тут треба йти за взірцями О.Генрі, Чехова, а найкраще Марка Твейна. Різні діалекти і жаргони зовсім зникають у перекладі і що тоді лишається? Гумор мусить впливати зі самої ситуації <...> Далі теми мусіли б бути глибші, щось, як у Гоголя, з якоюсь внутрішньою ідеєю, проблемою, філософією, а не саме зовнішнє... Навіть Зоценко снажився це дати... Найбільшим американським гумористом є Марк Твейн і О. Генрі... Цей останній Вам найбільше підходив би» (із листа до І.Багряного від 30.01.1950 р.) [13].

Означений лист можемо кваліфікувати як лист-рецензію. Процитовані міркування У.Самчука підтверджують необхідність дослідження літературно-критичних суджень, висловлених у кореспонденції. Завершується вона практичною порадою, що, у свою чергу, є ознакою листа-рецензії.

Свого часу У.Самчук звернув увагу на надмірне захоплення І.Багряним англо-українським жаргоном. Наголошуючи на надмірності вживання останнього в гуморесках митця, критик слушно зауважив на неабияких письменницьких здібностях адресата. Він також наголосив, що такий стиль не

принесе йому ніякої популярності, оскільки читачі його просто не сприйматимуть. Таким чином, аналіз гуморесок І. Багряного був здійснений у руслі «демонстрації» його «переваг» та «хиб». Дружня критична порада нагадувала І. Багряному про необхідність дотримання правил прозового мистецтва, бо лише в поєднанні обдарованості зі знанням літературної техніки можна досягти справжніх вершин.

У. Самчука особливо цікавила сучасна йому проза, зокрема українська. Митець глибоко пошановував філологічне обдарування Ю. Шереха. Наступний лист засвідчує зацікавлення письменника творчістю свого колеги по перу: «Ваша «Друга черга». Моя думка, що ця книжка та ще Ваша стаття про «Стилі сучасної української літератури на еміграції» увійдуть в історію нашої літератури як зразок класики цього жанру <...> Неперевершено. Дяка Вам за ці речі во віки і віки!» (із листа У. Самчука до Ю. Шереха від 30 січня 1979 р.) [25]. Варто зауважити, що про творче обдарування Ю. Шереха У. Самчук згадує в листі до Ю.Лавріненка від 16.01.1952 р.: «Дуже цікава стаття Юр. Вол. (Ю. Шереха. – М.П.). Цікаві поезії Лимана. Гуменну щойно почав читати, ще нічого не можу сказати. Її «Діти» (йдеться про твір «Діти Чумацького Шляху». – М.П.) мене не вдовольняють» [21].

Літературно-критичні судження У.Самчука не були простою констатацією хиб і переваг окремих творів та поодиноких праць своїх колег. Аналіз листування автора свідчить, що він щиро вболівав за долю української літератури, за якість вітчизняної художньої і наукової продукції, зростання талановитого поповнення.

Знаходимо в листах письменника і таке цікаве явище, як автокоментар (від гр. auto – сам і лат. commentarium – нотатки, пояснення, тлумачення) – свідчення митця про свій творчий процес, висвітлення самим автором літературного твору історії творчого задуму та його художнього втілення.

Письменницький автокоментар живився як іманентними (щодо поточного літературного процесу), так і зовнішніми чинниками. До автокоментарів, самооцінки власної діяльності літераторів переважно спонукала відсутність критичної оцінки створеного й несприйняття твору читачами або тенденційно

прокоментоване (з огляду на класові та ідеологічні пріоритети) «поцінування» їхнього доробку в контрольованих владою часописах тощо.

Поява автокоментарів у листах зумовлюється, перш за все, бажанням успішного втілення авторського задуму у вигляді книги і відсутності критики, що задовольнила б потреби автора. Водночас автокоментар – характерна для письменника перевірка своїх естетичних позицій, їх систематизація.

Прикладами епістолярного автокоментаря можуть слугувати листи У. Самчука до П. Йосипишина (написаний від 10 липня 1978 р.), до І. Багряного (від 6 березня 1950 р.), Ю. Ткача (від 16 лютого 1981 р.). Такі автокоментарі, безперечно, цікаві і для широких читацьких кіл, і для літераторів-початківців, і для критиків, які у своєму часом поверховому або спрощеному аналізі окремих творів були далекими від розуміння їхньої справжньої образно-стильової системи. «У зв'язку з цим хочу додати таке: книга, яку Ви маєте перекласти, писалася за дуже складних і несприятливих умов у таборах ДіПі, тяжкого повоєнного часу. Ще гірше було тоді з виданням книги, а тому до її тексту увійшло багато фактичних і технічних помилок, які при перекладі не сміють бути повторені. Тому я висилаю Вам примірник цієї книги у більш-менш виправленому вигляді для вашого вжитку <...> Ця книга, це перша частина трилогії «Ост», яка ще не викінчена остаточно» (з листа до Ю. Ткача від 16.02.1981 р.) [24].

У вищезгаданому листі У. Самчука до П. Йосипишина автор зазначає в автокоментарі: «Не дивуйтеся з притягненням часу. У нас все так робилося і робиться. Нема людей, нема кому щось таке робити. Ось вийшла моя книга про бандуру і бандуристів «Живі струни», яку видала капеля бандуристів і це видання забрало їм...шість років. <...> Така ж справа з моєю іншою книгою про українство Америки «Слідами перших», яка вже знаходиться в друку десять років!!! І щойно тепер ось має вийти, бо робимо вже остаточну коректу. Маю ще до видання три інші книги, які так само будуть видаватися роками. Бо нема кому цим зайнятися. Нема редакторів, нема набирачів, нема взагалі людей. А опісля нема кому продавати і нема покупців... Така ось наша видавнича ситуація! І її треба зрозуміти... І буду дуже і дуже терпеливим, щоб не з'їхати з

глузду, особливо авторів, бо від нього завжди вимагають, але йому нема можливості вимагати щось від інших, бо сердяться, бо гніваються, бо критикують, бо...Ітд» [24].

Дуже близькою до листів-автокоментарів, однак їм не тотожною, слід розглядати епістолярну автокритику (від гр. auto – сам і kritike – здатність, судження). Це висловлювання письменника про власну творчість чи про окремі твори, що зустрічаються в кореспонденціях митця. Здебільшого автори розповідають у таких листах про творчі задуми, особливості праці над твором, відповідають на критичні зауваги своїх опонентів, рідше оцінюють твір у цілому чи визначають його місце в літературі, наприклад: «Дуже мало маю часу, тому не писав. Докінчую і все не можу докінчити «Чого не гоїть...», ще треба чистити, але абсолютно бракує часу, бо за пару днів їду і хочу взяти рукопис з собою. Загально річ не зла, але сподіваюся знов ударів, особливо так званих елементів... Останнє знов «сильно» (в розумінні матюка) матючать мене на всі заставки совети аж у чотирьох органах преси. Це реакція на «Темноту» – я знав, але дарма» (із листа У. Самчука до Є. Маланюка від 11 листопада 1958 р.) [22].

Кульмінацією творчості У. Самчука стала трилогія «Ост», над якою він працював упродовж повоєнних десятиліть. У ній відображена картина українського життя, починаючи з повалення царизму аж до Другої світової війни. Письменник намагався оминати ідеологічні схеми, відкрито представити реалії українського життя. Принаймні на основі епізодів власного життєвого досвіду він мав можливість це зробити. Однак Самчукове бачення викликало непорозуміння серед націоналістично налаштованої української діаспори. Почали набувати розповсюдження критичні рецензії з боку О. Гриця та Л. Луціва, у яких письменник звинувачувався у відсутності героїв – свідомих українців, образів борців за національну ідею тощо. Рецензенти погоджувалися з письменником у тому, що, на жаль, таких борців замало.

Насправді зміст прози У. Самчука був діаметрально протилежний тому, який надавали творів О. Гриця та Л. Луців у запалі політичної боротьби. В одному з листів, у якому письменник вдається до автокритики, спостерігаємо опис перипетій стосовно видання трилогії «Ост». Ця кореспонденція дозволяє

нам зазирнути у психологію творчості митця, у його художню майстерню: «А третя і остання книга «Ост»-а – «Втеча від себе», таки вийшла і урочисто лежить на моєму столі засоромлена, що вона «вийшла» аж під кінець мого буття. Але хай. Думаю що і її зустрінуть «мордою об стіл», як і її попередниці, але це не те найбільше моє лихо. Зустрінуть, як зустрінуть, скорше не зустрінуть ніяк, але, я переконаний, що на неї прийде її час. Це вино, яке вимагає настояння. У нас не звично, ані так писати, ані про таке писати. Хтось мусів впасти жертвою і хай це буде Самчук» (із листа до В.Шиприкевича без встановленої дати) [26].

Вихід у світ творів У. Самчука завжди викликав чергову хвилю критики майже звідусіль. Через те письменник у листі до Л.Білецького (від 11 березня 1949 р.) скаржиться: «Читають книги упереджено, критикують упереджено, нікому і ніхто не сприяє, всі проти всіх. Хаос. Тут Б. там М. там православні, там католики. Кожний впевняє, що стільки ми, кожний заперечує інших. Я писав, говорив, тільки в напрямку знайти в цьому якийсь лад, але то крик в порожнечу. І я цього свідомий. Поки ми майже не грамотні у речах, що творять основи думання, доти не може бути порядку в поступуванні» [15].

Зразок наступного уривка з листа У.Самчука до того ж самого адресата демонструє, що письменник був представником незаангажованої літератури, бо вважав несумісним поєднання справжньої творчості з політикою. «Тим часом як я хотів і далі хочу бути лише незалежним письменником, а не якимось партійним попихачем. Я Вам пробував вияснити свою позицію, Ви досить вперто заперечували її і що мені залишалось інше, як перестати на цю тему говорити <...> За цей рік у Канаді я проробив велику роботу в напрямку організації літературної справи. Я написав сотні листів, кілька десятків статей у Свободі, але ніхто з моїх колег мене не підтримав <...> А все то є наслідком нашої «солідарности», наших розумінь співпраці на полі нашої літератури» (із листа до Л.Білецького від 1 грудня 1949 р.) [15].

Досить показовим є також лист У.Самчука від 22 серпня 1952 р. до австрійського письменника, журналіста, театрального режисера, перекладача угорського походження Дж. Таборі. Письменник працював у Голівуді, його

сценарії, поруч з іншими, ставили А. Хічкок («I confess», 1955) Д. Лоузі («Secret Ceremony», за романом М. Деневі, 1968), А. Литвак («Journey», 1959), п'єси – Е. Казан («Flight into Egypt», 1952). Режисер був знайомий із Т.Манном, Л.Фейхтвангером, Б.Брехтом, чий п'єси перекладав та ставив. У 1975–1978 рр. був керівником лабораторії експериментального театру в Бремені, де поставив «Голодаря» Ф. Кафки, «Медю» Евріпіда, «В очікуванні Годо» Бекета. У 1987–1990 рр. був керівником театру «Коло», що у Відні. З 1999 р. працював у театрі «Берлинер-Ансамбль». Ця епістола свідчить про те, що основним лейтмотивом творчості українського письменника була тема села та селянства. У.Самчук, зокрема, сповіщав: «У скорому часі тут, у Торонто, має вийти третім виданням перший том мого роману «Волинь», що має також три томи. Роман «Волинь» є селянським романом, що дає картину життя українських селян і мені дуже хотілося б, щоб він вийшов у англійській мові, лише я не маю відповідного перекладника» [23].

Ще один, на нашу думку, цікавий зразок епістолярної автокритики маємо змогу вбачати в листі до Ю. Лавріненка – українського літературознавця, публіциста, есеїста, критика, редактора, дослідника «Розстріляного Відродження». Видання «Розстріляне Відродження» нелегально поширювалося в Україні в 1960-х р.р. і справило значний вплив на формування світогляду шістдесятників. Понад тридцять років книга, як і інші його праці, навіть не згадувалися в Україні, і лише в останні роки вони почали активно «працювати». В епіistolі від 11.06.1980 р., письменник розповідає своєму товаришу про власні творчі напрацювання, а також ділиться своїми світоглядними засадами: «Я мусів писати те, що зветься «спогади», а тому і про МУР, бо моя позиція була і є, досить «особливого призначення» і коли б я її не представив, як слід, увазі сучасного, її дуже охоче перехопили б навіть мої друзі, як це часто буває з цим пігментом людських взаємин життя» [21].

Яскравим прикладом детальної епістолярної автокритики слугує лист У. Самчука до О. Штуля – українського політичного і військового діяча. У листі від 8 вересня 1965 р. йдеться про перешкоджання Д. Донцовим літературній діяльності У. Самчука. Приводом до написання листа стало те, що в

післявоєнний період У. Самчук відійшов від «націоналістичної ортодоксії» у стилі Д. Донцова; почалися дискусії, які отримали відлуння в емігрантській пресі. Якщо Д. Донцов був безкомпромісно догматичним і часто не хотів враховувати реалії, керуючись окремим ідеалом, то У. Самчук догматиком не був. Перебування в Україні під час Другої світової війни, у тому числі у східних регіонах, дало йому можливість тверезіше подивитися на українську націю, оцінити рівень національної свідомості співвітчизників. Від свого імені автор листа безпосередньо розкриває не лише сутність ситуації й роль у ній «головного героя», а й сам виступає як особистість із власним розумінням фактів життя і передусім мистецтва й літератури, зі своїм ставленням до власної творчості: «Натомість проти мене діяла сильна коаліція від Донцова до Косача – заздрість, цькування, замовчування, лукавство... Кому це допомогло?» (із листа У. Самчука до О. Штуля від 23 травня 1965 р.) [27].

У. Самчук чітко сформулював своє бачення проблеми у згаданому листі: «Наша акція щодо видання /перевидання/ «Волині» не дала також наслідків... Наша публіка до справ літератури зовсім збайдужіла, а до того приєдналася довготривала нагінка на мене дуже широким фронтом від більшовиків, через Донцова, різні партії, парафії аж до Косача... Всі мають до мене претензії, розуміється, не літературного характеру. Кожен воліє бачити мене якимось «членом» якоїсь парафії, але не письменником. І з цього витікає ціле лихо...» (із листа У. Самчука до О. Штуля від 8 вересня 1965 р.) [27].

Кореспонденції митця також розкривають історію взаємостосунків адресата з видавцями його творів. Починаючи з 1956 р., У. Самчук співпрацює з редактором «Вісника ООЧСУ» І. Вовчуком. Письменника з редактором єднають не лише професійні зацікавлення, а й спільність у поглядах стосовно багатьох питань. Зокрема, коли йшла мова про видання твору У. Самчука «Чого не гоїть вогонь», обидва погоджувалися з тим, що тема твору – партизанська, і в будь-якому випадкові потрібно брати до уваги цензурні вимоги, не дивлячись на волелюбність у висловлюваннях У. Самчука [18].

Автор «Волині» завжди реагував на критику власних творів: «З Вашими зауваженнями щодо тексту уривка цілком погоджуюсь. Деякі прізвища є

автентичні – Рокіта, відомий часів Ягоди, слідчий часів ЕНКВД в Києві /вже не живе/ якого я зву Лукою. Щодо Ірени, я над цим думав – Ірина чи Ірена. Вона східнячка, але я її озахіднячив, як це була і на сході – з Олени роблять Лена коли цього вимагає ситуація... Зрештою, може бути і Ірина, як що Вам здається, що таке має бути...» (із листа до Ю. Шереха від 12 квітня 1980 р.) [25].

Нам видається доцільним розмежування двох понять: «автокритики» і «самокритики». В основі першої – оцінювання автором (хоч і не позбавлене суб'єктивізму) власного літературного доробку чи окремого твору на основі суто естетичного сприйняття мистецького явища, а не класових пріоритетів. Причому наявність естетичного сприйняття вимірюється не альтернативно (або воно є, або його немає), а проградієнтно (більше – менше), навіть коли естетичне сприйняття свідомо ігнорується критиком, слід стверджувати не про відсутність його як такого, а про недостатність, нерозвиненість. До «самокритики» маємо підстави зараховувати особистісне оцінювання письменником-громадянином власної життєвої позиції, світоглядних, ідеологічних уподобань чи навіть окремих своїх діянь, вчинків, що привернули увагу, викликали схвалення чи осуд певних суспільних кіл. На наш погляд, якраз остання набула широкого розмаху в 1940–50-х р. у колишньому СРСР і набула характеру «мізерії та антиполітики». Читаємо: «Я дивуюся, що Ви письменник і не розумієте психологічної суті наших партій, Ви бавитесь у них, бо це Вам дає насолоду спортсмен, як от те, що Ви ходили на лови, але мене це турбує, як письменника і тому я боровся, борюся і буду боротися з «партіями», бо вони нічого з себе крім мізерії не уявляють, і вчать наших людей не політики, а антиполітики» [13] (з листа У. Самчука до І. Багряного від 5 грудня 1950 р.).

Книги спогадів та листування У. Самчука підтверджують, що фізична відсутність самого письменника в Україні майже не зменшувала сфери його впливу та зацікавлення його творами.

Так, у листі У. Самчука до Д. Дучинського від 2 грудня 1958 р. маємо змогу спостерігати епістолярну самокритику: «Такі листи (йдеться про попередньо одержаний У. Самчуком лист від Д. Дубинського. – М.П.) дають мені моральну підтримку в боротьбі з тими, що не можуть, або не хочуть

розуміти моїх задумів і тих проблем, що я намагаюся у своїх літературних працях заторкнути. Між тим, ті проблеми вимагають від нас, літераторів, вияснення. Я не є певний чи я роблю це добре, а тому відгуки читачів дають мені можливість контролювати себе» [19]. Подібних записів в У. Самчука виявилось немало.

У книзі спогадів «Плянета Ді-Пі» митець демонструє своє бачення стосовно об'єднання українських мистецьких сил за кордоном, активно листується. Свою позицію щодо ідеї створення «МУРу» У. Самчук занотував у вищеназваній книзі спогадів від 5 грудня 1945 р.: «Цікава, культурна, талановита людина (мовиться про І.Костецького. – М.П.) і цього хай вистачає. І прибув він з місією заангажувати мене до організації, яку вони там – Фюрт-Мюнхен-Ульм, вже створили, назвали МУР, що значить Мистецький Український Рух, а оце, через Костецького, хочуть нагородити мене титулом її голови. О, mein Gott!!! Ще цього мені бракувало. Вже сама назва... Рух! Мур! Організація письменників, у нас – читай поетів, а поети тільки в читанках поети, у життю це орда індіан – вражливство, амбітництво, ексцентрицтво, за думкою Платона (маю на увазі філософа грецького), божественні блазні. Спробуй вложити таке у якусь організацію» [10, с. 20].

У мемуарних творах У.Самчука можна виокремити не лише критичні зауваги щодо поточного літературного процесу й інформацію про себе та про власні творчі задуми. Найцікавішими серед останніх вважаємо ті, у яких підкреслюється право на «власне судження поза рямцями офіційних суджень» (з листа У. Самчука до Є. Маланюка від 31 грудня 1963 р.) [22].

Епістолярій У. Самчука відображає постійну зацікавленість митця літературним життям, коло його власних захоплень тощо. Приватні кореспонденції письменника відбивають взаємозв'язок його критичних оцінок із літературним процесом. Закоріненість в останній є внутрішньою основою критичної діяльності письменника.

Свого часу Ю. Шевельов влучно зауважив, що епістолярій відбиває стиль доби. Епістолярна критика У. Самчука віддзеркалює реалізм з усіх його боків – з його чітким відображенням дійсності тогочасного літературного процесу,

подекуди його літературні оцінки поляризуються на звеличувальні й знищувальні.

Висновки. Перегляд епістолярної літературної критики письменника, її ролі в літературному процесі впродовж ХХ ст. дозволяє нам зробити висновок про те, що в листуванні У.Самчука з колегами, редакторами, видавцями, громадськими діячами обговорювалися майже всі ледве помітні явища в сучасному мистецтві та перспективи розвитку української літератури. У таких дискусіях та діалогах чіткіше відображалися власні позиції митців стосовно того або іншого запитання; завдяки їм процес осмислення творчості інших письменників та особистих творів, зокрема, проходив ефективніше.

Таким чином, епістолярна критика була органічною частиною письменницької критики ХХ ст. Листи письменника з оцінками художніх творів безпосередньо впливали на літературний процес.

Епістолярії У. Самчука становлять значну художню цінність. Ті з них, які ми відносимо до епістолярної критики, характеризуються оригінальністю міркувань та глибиною аналізу, несуть на собі яскравий відбиток авторської індивідуальності.

Аналіз епістолярних літературно-критичних зауважень У. Самчука засвідчує глибоке розуміння ним того, що тільки поєднання конкретності, чіткості й відвертості забезпечує дієвість критичної оцінки. Лише єдність принципів, об'єктивності і такту зумовлює значимість літературно-критичного виступу. Епістолярна критика У. Самчука, виражаючи духовну позицію автора, містить у собі заповіт життєлюбця і людину закохану у літературу.

На основі аналізу епістолярних творів У. Самчука маємо змогу стверджувати, що останні містять у собі як критичні зауваги, так і конкретні поради, підкріплені теоретичними положеннями та історико-літературним контекстом.

Також розгляд приватного листування письменника дає підстави зробити ряд висновків: листи У. Самчука уміщують у собі враження від прочитаних художніх творів, думки інших про певні твори майстрів художнього слова. В епістолах письменника маємо змогу переконатися в його зацікавленості

творчістю молодих письменників-початківців. Нерідко у приватних кореспонденціях митець порушує тему видання власних творів, влаштування відчитів тощо.

Список літератури

1. Брюховецький В.С. Силове поле критики [Текст] / В.С.Брюховецький. – К.: Рад. письменник, 1985. – 240 с.
2. Брюховецький В.С. Специфіка і функції літературно-критичної діяльності [Текст] / В.С.Брюховецький. К.: Наук. думка, 1986. – 104 с.
3. Вашків Л.П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі [Текст] / Л.П. Вашків. – Тернопіль: Поліграфіст, 1998. – 134 с.
4. Вознюк Г.Л. Майстерність письменницької критики [Текст] / Г.Л. Вознюк// Радянське літературознавство. – 1983. - №7. – С.53.
5. Коцюбинська М. «Зафіксоване й нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість [Текст] / М. Коцюбинська. – К.: Дух і літера, 2001. – 299 с.
6. Кузьменко В.І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ ст. [Текст] / В.І. Кузьменко. – К., 1998. – С.55.
7. Ляхова Ж. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства [Текст] / Ж.Ляхова // Третій Міжнародний конгрес українців. Літературознавство. – Харків, 1996. – С.85-91.
8. Мазоха Г.С. Відлуння епохи: письменницький епістолярій другої половини ХХ ст. [Текст] / Г.С. Мазоха: Науково документальне видання. – К.: Міленіум, 2006. – 180 с.
9. Острик М. З материка письменницької критики [Текст] / М. Острик// Рад. літературознавство. – 1982. - №2. – С.15-19.
10. Самчук У. Плянета Ді-Пі: Нотатки й листи [Текст] / У.Самчук. – Вінніпег, Накладом Т-ва «Волинь», 1979. – 356 с.
11. Скорина Л.В. Література та літературознавство української діаспори. Курс лекцій [Текст] / Л.В. Скорина. – Черкаси: Брама-Україна. – 2005. – 384 с.
12. Шаховський С. Теорію творять творці [Текст] / С.Шаховський // Проблеми. Жанри. Майстерність. – 1982. - №7. – С.59.

- 13.Лист У.Самчука до Багряного І. від 17.11.1952 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №320.
- 14.Лист У.Самчука до Барки В. від 09.02.1953 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №325.
- 15.Лист У.Самчука до Білецького Л. від 07.03.1949 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №334.
- 16.Лист У.Самчука до Веретенченка О. (без дати) // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №382.
- 17.Лист У.Самчука до Вовк В. від 30.12.1961 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №390.
- 18.Лист У.Самчука до Вовчука І. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №391.
- 19.Лист У.Самчука до Дучинського Д. від 02.12.1958 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №487.
- 20.Лист У.Самчука до Йосипишина П. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №522.
- 21.Лист У.Самчука до Лавріненка Ю. від 16.02.1981 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №603.
- 22.Лист У.Самчука до Маланюка Є. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №639.
- 23.Лист У.Самчука до Таборі Д. від 22.08.1952 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №801.

- 24.Лист У.Самчука до Ткача Ю від 09.02.1953 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №810.
- 25.Лист У.Самчука до Шереха Ю. від 06.05.1948 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №873.
- 26.Лист У.Самчука до Шиприкевича В. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №875.
- 27.Лист У.Самчука до Штуля О. від 07.12.1970 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Ф.195, №879.

Пангелова М. Б.

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской и мировой литературы и методики обучения ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

Эпистолярный Уласа Самчука как индикатор литературного быта его времени

Аннотация

Статья посвящена исследованию эпистолярного наследия Уласа Самчука в аспекте коммуникативных стратегий мастера художественного слова и как характеристика его «поведенческого текста». Автором предпринята попытка увидеть связь эпистолярных произведений Уласа Самчука с литературным бытом его времени. Освещается научное разделение критико-исследовательской продукции в современном для У.Самчука литературном процессе. На основе проведенного анализа корреспонденций писателя, помещают различные критические суждения, выделены письма писателя с помещенной в них форме критических выступлений. Уделено внимание писательскому автокомментарию. **Ключевые слова:** эпистолярный, философия життєтворчества, литературный быт, автокомментарий.

Panhelova M.B.

Candidate of Philology, Associate Professor of Ukrainian and World literature
and teaching methods department of the SHEI "Pereiaslav-Khmelnytsky

Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University"

Correspondences of Ulas Samchuk as an indicator of literary life of his

time

Summary

The article deals with Ulas Samchuk's epistolary heritage in aspect of communication strategies of master of art speech and a description of his "behavioral text." The author attempts to see the connection of the epistolary works of Ulas Samchuk with the literary life of his time.

Research reveals the separation of critical research products to the modern for U.Samchuk literature. On the basis of analysis of correspondences of the writer, that contain various critical judgments singled out letters of the writer with contained in them a form of critical speeches. Attention is paid to writers autocomment.

Key words: correspondence, philosophy of life creation, literary life, autocomment.